

Tarih Öğretiminde Anakronizm Sorunu: Sosyal Bilgiler ve Tarih Ders Kitaplarındaki Kurgusal Metinler Üzerine Bir İnceleme

*Problem of anachronism in history teaching: An analysis of fictional texts in
social studies and history textbooks*

İbrahim Hakkı Öztürk¹

Özet: Anakronizm bir olgunun tarihi ve dönemi hakkındaki yanlışlığı ifade eder. Bu yanlışlık sadece olgusal bilgiler hakkında değil, kavramlar, bakış açıları ve zihniyetler konusunda da olabilir. Anakronizmin üç farklı türünün olduğu belirtilmiştir: Olgu anakronizmi, dil anakronizmi ve yaklaşım anakronizmi. Dil ve yaklaşım anakronizmi herhangi bir dönem için geçerli olmayan kavram ve yaklaşımların bu dönemdeki olgu ve kişileri açıklamak için kullanılmasıdır. Bu yanlışlık çoğu kez şimdiciliğin (presentism) bir sonucudur. Şimdicilik bugünün ihtiyaçlarının, sorunlarının ve yaklaşımlarının tarih yazımına yansımalarıdır. Tarih yazımının doğası gereği bu bir ölçüde kaçınılmaz bir durumdur. Ancak bu durum özellikle dilsel ve yaklaşımsal anakronizm hatalarının oluşmasını kolaylaştırmaktadır. Tarih yazımı gibi, ilk ve ortaöğretim düzeyindeki tarih öğretiminde de anakronizm hataları sıklıkla görülmektedir. Türkiye’de sosyal bilgiler ve tarih ders kitaplarında ortaya çıkan son yıllarda bir uygulama bu hususa özellikle dikkat edilmesini gerektirmektedir. Ders kitaplarında tarihi olayları dönemin kişilerinin ağzından anlatan ve kitap yazarları tarafından oluşturulan kurgusal metinler kullanılmaktadır. Bu makale bu metinleri anakronizm hataları açısından incelemektedir. Araştırmanın temel amacı kitap yazarlarının kendilerine ve günümüze ait olan yorum, kavram ve bakış açılarını tarihi şahsiyetlere mal edip etmediklerini, bir diğer ifadeyle, geçmiş döneme ait bakış açılarını doğru bir şekilde yansıtmayı yansıtmadıklarını ortaya koymaktır. Araştırma kapsamında dört ders kitabı nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, tarihi şahsiyetleri kendi dönemlerinin anlayışları, bakış açıları ve anlam dünyaları çerçevesinde yansıtmada konusunda kitap yazarlarının bilinç ve dikkat düzeylerinin pek yüksek olmadığı görülmektedir. Bugüne ait tarihsel bilgi ve yorumların geçmişe mal edilmesi, ders kitaplarındaki kurgusal metinlerde birçok açıdan hata ve yanlışlıkların doğmasına yol açmıştır. Özellikle zaman ve mekân algılarındaki değişim, kavram kullanımı ve olayların sebeplerinin açıklanması konularında önemli bilgi ve yorum hatalarının yapıldığı gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: anakronizm, tarih öğretimi, sosyal bilgiler öğretimi, ders kitapları

¹ Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ibra.ozturk@gmail.com

Extended Abstract

Anachronism refers to an error on the date and period of an event or phenomenon. This error may be on factual information or explanations as well as on the concepts, points of view and mindsets. Three types of anachronism are reported: *anachronism of facts*, *anachronism of language*, *anachronism of perspective*. The anachronism of language and perspective refers to the usage of current concepts and perspectives to explain and elucidate the historical events and facts. This error is usually an outcome of presentism. Presentism is the reflection of the today's needs, problems and perspectives on the history writing. This is actually an inherent problem that cannot be avoided in history writing. However, this also can lead to grave anachronism problems.

Anachronistic faults are frequent in not only history writing but also in preliminary and elementary school history teaching. A recent practice in social studies and history textbooks in Turkey requires further attention to this issue. Fictional texts created by the textbook writers are used in the textbooks to narrate the historical events and incidents, with the people of the time being the narrators. This article analyzes these texts in terms of anachronism errors. The major goal of the study is to investigate as to whether the writers attribute their personal views, the current notions or perspectives to the historical persons and whether they properly present the past perspectives.

The study carries out a research on four textbooks based on a qualitative content analysis. The textbooks' content is analyzed in terms of three aspect: perception of the time; use of the notions and toponyms; and explanation of the facts.

The research findings reveal that the textbooks' authors do not display a satisfactory level of awareness with respect to presenting properly the perspectives, the viewpoints and approaches dominant of the time they are narrating. Attribution of current interpretations and facts to the past events leads to a number of flaws and errors in the fictional texts at the books.

It is observed that significant factual and interpretative errors have emerged in terms of the perception of the time. In fictional texts, in which the historical events are narrated from the view of the historical persons, the textbooks' authors do not pay attention to reflect correctly the time conception of this historical period. For example, they use the term of BC (*Before Christ*) in a phrase that is supposed said by Thales, Greek philosopher lived between 624 and 546 BC.

It is observed also major errors of anachronism concerning use of the notions and toponyms. In the phrases attributed to historical persons, the textbooks' authors use frequently notions and toponyms belonging to modern era. They ignore often the capital differences between the historical period and today regarding the perception of the historical facts and the space conception.

The textbooks contain also frequent anachronistic errors concerning the explanation of historical events and facts. The phrases and point views attributed to historical persons by textbooks authors reflect in fact today's historical knowledge that is constructed through a retrospective view of history. This situation is observed especially in explanation of the causes and consequences of historical events.

Keywords: Anachronism; History education; Social studies education; Textbooks

Giriş

Anakronizm terimi sözlükte (Ayverdi ve Topaloğlu, 2007:50) “*bir olayın tarihi ve çağı üzerinde yanılma, tarih ve çağları birbirine karıştırma*” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu durum genellikle bir tarihi olgunun var olmadığı bir dönemde varmış gibi düşünülmesi ve yansıtılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu anlamıyla anakronizm bariz bir tarihsel yanılığa işaret eder. Tarih eserlerinin yanı sıra, edebiyatta, görsel sanatlarda ve sinemada bu duruma sıklıkla rastlanmaktadır.

Tarih yazımı literatüründe anakronizm terimi bu anlamının yanında, daha yaygın bir sorunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Tarihçiler tarihi olguları açıklarken bazen yaşadıkları zamanın yaklaşımlarına, kavramlarına ve değerlerine başvururlar. Ancak çoğu kez, tarihçinin yaşadığı dönemin anlam dünyası ve değerlendirme ölçütleri ilgili tarihi dönemden çok farklıdır. Tarihi olguların bu dönemde mevcut olmayan bir anlam çerçevesi içinde yorumlanması genellikle *bugünün bakış açılarını geçmişe mal edilmesi* sorununu doğurmaktadır. Bu açıdan anakronizm “*geçmişin temel özellikleriyle günümüzden farklı olduğunun*” göz ardı edilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır (Ritter, 1986:9).

Lorenz’in sınıflandırmasına göre (akt. Verbeeck, 2006) anakronizmin temelde üç farklı şekli olduğu söylenebilir: *Olgu anakronizmi, dil anakronizmi ve yaklaşım anakronizmi (anachronism of facts, anachronism of language, anachronism of perspective)*. Olgusal anakronizm bir olgunun olmadığı bir tarihsel dönemde varmış gibi düşünülmesi ve yansıtılmasıdır. Bu tip anakronizmin tarihçilik açısından büyük bir hata ve yanılığa olduğu şüphe götürmez. Çünkü burada geçmişte mevcut olmayan bir olguyu varmış gibi tahayyül ederek, geçmişin olgusal gerçekliğinin yanlış bir biçimde yansıtılması söz konusudur. Yukarıda açıklanan anakronizmin yaygın sözlük anlamı bu tip anakronizmle büyük ölçüde örtüşmektedir.

Bu çalışmada olgu terimi “*ortaya çıkan, gerçekleşen olay, nitelik, bağıntı veya durum; tartışılmaz, yadsınamaz olarak, tartışılmazcasına, inkar edilmezcesine kabul edilen şey*” (Cevizci, 2003:295) anlamında kullanılmaktadır. Burada temel husus olgunun “*fiili gerçeklik haline dönüşmüş, insanın algı alanına girebilecek hale gelmiş olan*” (Acar ve Demir, 2005:305) ve dış dünyada karşılığı bulunan bir duruma işaret etmesidir. Dolayısıyla tarihsel olgu insan düşüncesinin ürettiğinden bağımsız olarak var olan geçmiş dönemin gerçekliğine işaret etmektedir.

Olgusal anakronizm tarihsel olguların zamanıyla ilgili bir yanılgıyı ifade etmektedir. Dilsel ve yaklaşımsal anakronizm ise doğrudan olgusal gerçekliğin bilgisiyle ilgili değil, onun tanımlanması ve yorumlanmasıyla ilgili yanılgılara işaret etmektedir. Dilsel anakronizm tarihçinin günümüze ait kavramları geçmişin olgularını anlamak ve tasvir etmek için kullanmasıdır. Bu tip anakronizm genellikle modern dönemde ortaya çıkan olguları ifade eden kavramların modernite öncesi toplumlar için kullanılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yaklaşımsal anakronizm ise tarihçinin geçmişi açıklamak için günümüzde var olan bakış açıları ve yaklaşımlara başvurmasıdır. Tarihsel olguların modern teoriler ışığında yorumlanması bu tip anakronizme örnek olarak gösterilebilir (Verbeeck, 2006).

Anakronizm, özellikle de olgusal anakronizm, çoğu kez tarihçinin özensizliği, yetersizliği veya ideolojik tutumundan kaynaklanan hata ve yanılgılarından doğmaktadır. Fakat bazı durumlarda anakronizm tarih yazımının doğasından kaynaklanan, kaçınılması oldukça güç bir sorun şeklinde ortaya çıkabilir. Çünkü tarih yazımında bugün ile geçmiş arasında kaçınılmaz bir ilişki vardır. Tarih geçmişin bilgisidir ama bugünden itibaren oluşturulur. Dolayısıyla tarihçi kaçınılmaz bir biçimde retrospektif, yani bugünden geçmişe doğru giden bir bakışa sahiptir. Tarihçi tarihi bugün yazdığı için, tarihsel olgulara bakışı ister istemez bugünün şartlarından etkilenir. Dünün olaylarını bugünün penceresinden görür ve anlatır. Bu durumda, tarihçinin olayların algılanması ve yorumlanmasında kendini içinde bulunduğu zamanın anlam dünyasından tamamen soyutlaması imkânsız bir durumdur (Le Goff,1988; Tosh,2008).

Bu açıdan değerlendirildiğinde, anakronizm sorunu şimdıcilik (*presentism*) ile doğrudan bağlantılıdır. Genel olarak tanımlanırsa, şimdıcilik bugünün ihtiyaçlarının, sorunlarının ve yaklaşımlarının tarih yazımına yansımalarını ifade etmektedir (Moro-Abadia,2009; Fendler,2008). Şimdıciliği sadece dar anlamda tarihsel olguların yorumlanması bağlamında düşünmemek gerekir. Tarih kuramı literatüründe şimdıcilik tartışması daha temel ve kapsamlı metodolojik sorunlar bağlamında dile getirilmiştir (e.g. Bourd  ve Martin,1997; Moro-Abadia,2009; Spoerhase,2008). Çünkü bu olgu sadece tarihsel olguların yorumlanmasıyla değil, olguların seçilmesi, birbirleriyle ilişkilendirilmesi ve sonuçta bütün bir tarihsel anlatının kurgulanmasıyla ilgilidir.

İtalyan felsefeci ve tarihçi Benedetto Croce'ye göre (akt. Le Goff,1988), her tarih eseri aslında yazıldığı dönemi anlatır. Tarihin anlattığı olaylar, zaman açısından yazıldığı güne ne kadar uzak olursa olsun, tarih gerçekte günün ihtiyaçlarıyla ve şartlarıyla

bağlantılıdır. Bazı tarihçiler bu durumu, tarihin toplumsal işlevi olarak değerlendirmişlerdir. *Annales* tarih okulu öncülerinden, Fransız tarihçi Lucien Febvre'ye göre (akt. Le Goff,1988), tarih geçmişin olaylarını bugünün ihtiyaçlarına göre seçer, toplar, sınıflandırır ve düzenler. Bugün için geçmişi inceler. Bu tarihin '*toplumsal işlevidir*'. Bir diğer ünlü Fransız tarihçi Charles Seignobos (akt. Prost,1996:26) da tarihin bu yönünü şu şekilde ifade etmiştir: "*Tarih ne geçmişi anlatmak, ne de birtakım şeyleri ispatlamak için değil, günümüz toplumlarının geçmişe yönelik sorularına cevap vermek için yazılır.*" Sonuç olarak, Tosh'un (2008:141) ifadesiyle, "*bir paradokstur ama bütün tarih araştırmaları bir şimdiki-zaman endişesi taşır*".

Öte yandan, bazı yazarlar bunu sadece tarihin doğasından kaynaklanan kaçınılmaz bir durum olarak değil, metodolojik açıdan belirli ölçülerde bir gereklilik olduğunu ileri sürmüşlerdir. Spoerhase'ye (2008) göre, şimdıcilik tarih yazımında dikkat edilmesi gereken bir önemli sorun olduğu gibi, '*katı bir anti-şimdıciliğin*' de önemli açmazları vardır. Katı anti-şimdıcilik tarihi olguların tamamen kendi dönemlerinin şartları, anlayışları ve çerçevesi içinde ve o döneme ait terimlerle anlaşılması ve anlatılmasını öngörmektedir. Bu yaklaşım tarihçinin geçmişi incelerken bugüne ait bilgilerini mümkün mertebe unutmamasını ve tarihin bugün geldiği noktayı göz ardı etmesini gerektirmektedir. Bu yaklaşım bugünün zihniyetini geçmişe yansıtmama gayreti bakımından olumlu olabilir, ancak bu anlayışla tarihsel sürekliliği ve gelişimi günümüze kadar getiren, geçmişi bugüne bağlayan bütünsel bir tarih yazımı oluşturmak imkânsızdır. Dolayısıyla, Spoerhase'ye (2008) göre iki ucun arasında (şimdıcilik ve katı anti-şimdıcilik), şimdıciliğin meşru ve doğru kullanımıyla, hatalı kullanımı arasında ayırım yapan, ılımlı bir anti-şimdici yaklaşım benimsenmelidir.

Tarih yazımında bugünle geçmiş arasındaki bu kuvvetli ve zorunlu ilişki tarihçilerin anakronizm hatalarına düşmelerini kolaylaştırmaktadır. Çünkü tarihçi geçmişe kendi dönemine ait sorular ve sorunlar penceresinden bakarken, çoğu kez kendi döneminin anlam dünyasını geçmişe taşımakta, geçmişin olaylarını bunların çerçevesinde anlamaya ve anlatmaya çalışmaktadır. Bu durum özellikle kavram kullanımında kendini göstermektedir. Tarih yazımında günümüzün terminolojisinin kullanılması, bazen incelenen olay veya olgunun kendi tarihsel bağlamında soyutlanıp, kendi dönemi açısından anlam taşımayan bir kavramsal çerçeveye oturtulması sonucunu doğurabilmektedir (Le Goff,1988; Tosh,2008).

Bunun tarih yazımının doğasından kaynaklanan kaçınılması zor bir durum olması ortaya çıkan anakronizm hatalarını hoş görmeyi gerektirmez. Çünkü bu hatalar çoğu kez tarihsel bilgi ve yorumun yanlış ve geçersiz olmasına sebep olmaktadır. Ayrıca sorun genellikle tarihçinin kendinden kaynaklanan sebeplerle ağırlaşmaktadır. Bu sebeplerin başında ideolojik kaygılar ve amaçlar geliyor. Tosh'a göre (2008:134-135), burada "mesele, tarihçinin, yaşadığı döneme duyduğu ilginin, hangi noktada onun geçmişi çarpıtmadan yansıtma isteğiyle çatıştığını saptamaktır". Sovyetler Birliği'nin Stalinci tarihçileri gibi, bazı tarihçiler açık ve bilinçli bir şekilde bir ideolojiyi desteklemek ya da kötülemek için geçmişten malzeme ararlar. Bunların ortaya koyduğu eserler aslında tarih çalışması değil propagandadır. Bazı tarihçiler ise, bilinçli bir şekilde bir ideolojiyi destekleme çabası içine girmeseler bile, içinde yaşadıkları dönemin olgu ve anlayışlarını araştırmalarının konuları ve sorunsalları üzerine çok fazlasıyla yansıttıkları için geçmişi anlamada yanılgıya düşerler. Modern olgu ve kurumların kökenlerinin ortaya koymaya yönelmiş çalışmalarda bu tip durumlara sıklıkla karşılaşılır. Örneğin, 19. yüzyılın Whig tarih okuluna mensup liberal eğilimli İngiliz tarihçileri, parlamenter demokrasinin tarihsel kökenlerinin ortaya konmasına aşırı derecede önem vermelerinden ötürü, Ortaçağ İngiliz devlet yönetiminin yapısını yanlış yorumlamışlardır (Tosh:2008).

Metin Kunt (1995:104) bu bağlamda, tarihçinin 'değişim' olgusunu her zaman göz önünde bulundurulmasının önemini vurgulamaktadır:

[Tarihçinin] *kendi çağının anlayışını ve kavramlarını incelediği tarihi döneme mal etmesi, tarihin değişim demek olduğunu akıldan çıkarmasıdır. Yani belirli bir dönem için geçerli olan terimler, kavramlar, anlayışlar başka bir dönem için geçerli olmayabilir. Sadece şimdi ile geçmiş arasında değil, geçmişin çeşitli dönemleri arasında da farklar vardır.*

Sonuç olarak, anakronizm özensizlik veya bilgisizlikten kaynaklanan basit bir tarih yanılgısı olmanın ötesinde, karmaşık ve yaygın bir sorundur. Tarihçinin tarihe kaçınılmaz bir biçimde kendi döneminin penceresinden bakması, bugüne ait kavram ve bakış açılarının geçmişe mal edilmesi ve böylece tarihi olgu ve kişilerin yanlış değerlendirilmesi tehlikesini doğurmaktadır. Eğer tarihçi bu tehlikenin farkında değilse ve bu hataya düşmemek için gerekli dikkati göstermiyorsa anakronik tarih yorumları üretmesi beklenen bir sonuç olacaktır.

Amaç ve Problem

Tarih yazımında karşılaştığımız anakronizm sorunu doğal olarak tarih öğretimine, özellikle de tarih ders kitaplarına yansımaktadır. Bu çalışma bu açıdan ilköğretim sosyal bilgiler ve ortaöğretim tarih ders kitaplarındaki durumu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Son yıllarda ders kitaplarında ortaya çıkan bir uygulama bu hususa özellikle dikkat edilmesini gerektirmektedir. 2000’li yıllarda gerçekleşen program değişiklikleri sonrasında yazılan ilköğretim sosyal bilgiler ve ortaöğretim tarih ders kitaplarında, tarihi olayları dönemin kişilerinin ağzından anlatan kurgusal metinler kullanılmaktadır. Kitap yazarları tarafından oluşturulan bu metinler bazen konu anlatımını destekleyen metinler şeklinde düzenlenmekte, bazen de drama etkinliğinin uygulanabileceği diyaloglar halinde yer almaktadır.

Bu metinlerin temel ayırt edici özelliği, kullanılan bilgiler tarihi kaynaklara dayansa da, konuşmanın kitap yazarı tarafından kurgulanmasıdır. Dolayısıyla bu tür bir anlatım, yöntemi açısından tarih alanından daha çok edebiyat alanına girmekte ve tarihi hikaye, roman ve tiyatro türleriyle benzeşmektedir.

Roman ve hikaye gibi edebi türlerin tarih öğretiminde kullanılması tarih eğitimcileri tarafından genellikle olumlu bir durum olarak görülmüştür (Ata, 2000; Dilek ve Yapıcı, 2005; Şimşek, 2006). Dolayısıyla ilkesel olarak, kurgusal metinlerin tarih ders kitaplarında kullanılması kabul edilebilir bir durumdur. Bu yeni anlatım tarzı tarih konularının öğretimine bazı önemli katkılar sağlayabilir. Öncelikle tarihi dönemin kişilerinin bakış açılarının ve anlayışlarının yansıtılması açısından olumlu olabilir. Bu tür uygulamalar drama etkinliklerinin geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Ayrıca, özellikle ilköğretim düzeyinde bu anlatım tarzı öğrenciler açısından geleneksel anlatım tarzına göre daha ilgi çekici olabilir.

Ancak, bu yöntem bazı önemli sorunları da beraberinde getirmektedir. Tarihi olayları kahramanlarının diliyle anlatan kurgu metinlerde ortaya çıkabilecek en önemli sorun, kendi dönemimize ait olan kavram, yaklaşım ve yorumların o dönemde mevcut olan olgu ve bakış açılarıymış gibi yansıtılmasıdır. Başka bir deyişle, tarihi kahramanların ağzından aslında tarihçinin (kitap yazarının) konuşması ve kendi tarih anlatısını o dönemin insanlarına mal etmesidir. Bu durum birçok hatalı bilgi ve yorumun ortaya çıkmasına neden olabilir. Dolayısıyla bu kurgusal metinler dönemin kendi şartları, değer yargıları, bakış açıları ve bilgi düzeyi göz önüne alınarak hazırlanmalıdır.

Bu çalışmada sosyal bilgiler ve tarih ders kitaplarının analizi bu kurgusal metinlerle sınırlı tutulmuştur. Aslında modern yaklaşımları geçmişe mal eden anakronik bilgi ve yorumlar sadece bu metinlerle sınırlı değildir. Ders kitaplarının diğer öğelerinde de (konu anlatımı, görsel dokümanlar, sorular, vs.) bu açıdan hatalı bilgi ve yorumlara rastlanabilir. Ancak tarihi kahramanların gözüyle ve diliyle olayları anlatan kurgusal metinler bu açıdan hususi bir önem taşımaktadır. Bu metinlerde anlatının dönemin kişilerine atfedilmesiyle, verilen bilgiler tarihi kişi ve olgunun bir parçası haline gelmektedir. Başka bir deyişle, bilgi ve yorumların tarihi kahramanlara mal edilmesi açık ve bilinçli bir biçimde yapılmaktadır. Kitap yazarlarının anakronizm sorunu hakkındaki bilinç ve donanım düzeylerinin, en belirgin olarak kurgusal metinlerin hazırlanmasında ortaya çıkması beklenmelidir. Dolayısıyla bu metinlerin analizi, ders kitabı yazarlarının bu konudaki genel yaklaşımlarının anlaşılmasında oldukça faydalı olabilir.

Bu çalışmanın problemi şu iki soru çerçevesinde özetlenebilir:

- Kurgusal metinlerde tarihi kahramanların ağzından anlatılanlar, acaba o dönemle ilgili olarak tarihçilerin ortaya koyduğu bilgilere uygun mudur?
- Bugüne ait tarihsel bilgi ve yorumların geçmişe mal edilmesi ne tür hata ve yanlışlar doğurmaktadır?

Yöntem

Yöntem olarak, ders kitaplarının incelenmesinde sıkça başvurulan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Ancak, ders kitaplarının sistematik bir biçimde taranıp, konuyla ilgili tüm bulguların nicel bir biçimde ortaya konulması yoluna gidilmemiştir. Bunun yerine betimsel analiz öngörülmüştür. Çünkü bu çalışma ders kitaplarında anakronizmle ilgili sorunların hangi sıklıkla görüldüğünü ortaya koymayı amaçlamıyor. Diğer bir deyişle, araştırma *nicel* bir durum değerlendirmesini öngörmemektedir. Bunun yerine bu sorunların ders kitaplarına *nasıl* yansıdığını derinlemesine analiz etmeyi hedeflemektedir.

Betimsel analizde veriler araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenir, özetlenir ve yorumlanır. Betimsel analizin dört aşaması vardır: “*Betimsel analiz için bir çerçeve oluşturma*”, “*tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi*”, “*bulguların tanımlanması*” ve “*bulguların yorumlanması*” (Yıldırım ve Şimşek, 2004:172).

Bu çalışmada, analiz çerçevesi olarak üç tema belirlenmiştir: *Zaman algısı; kavramlar; olguların yorumlanması*. Anakronizm temelde kronoloji ile ilgili bir sorun olduğu için dönemin zaman algısının nasıl yansıtıldığı sorusu üzerinde durulmuştur.

Yukarıda incelendiği gibi, kavram kullanımı bu açıdan çok önemli bir diğer husustur. Tarihi şahsiyetlere atfedilen bakış açıları ve yorumların incelenmesi ise bugüne ait yorumların geçmişe nasıl yansıtıldığına gözlenmesi açısından önem taşımaktadır. Bu temalar aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır.

İkinci aşamada veriler bu temalara göre düzenlenmiş ve içlerinden bazıları yorumlanmak üzere seçilmiştir. Betimsel analizde bütün verilerin kullanılması gerekli değildir. *Verilerin işlenmesi* aşamasında en uygun ve önemli bazı veriler seçilip, bazıları ayıklanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2004). Bu çalışmada da bütün veriler kullanılmamıştır. Belirlenen tematik çerçeveye göre en uygun örnekler seçilerek, derinlemesine analiz edilmiştir. Sadece hatalı yorum ve yaklaşımlar değil, doğru uygulamalar da örneklerle gösterilmiştir. Tematik çerçeveye göre bulgular ayrı başlıklar altında tanımlanmış ve yorumlanmıştır.

“Betimsel türden bir analizin kullanıldığı bir araştırmada [...] doğrudan alıntılara yer vermek ve bunlardan yola çıkarak sonuçları açıklamak geçerlik için önemli olmaktadır.” Bu yöntem ayrıca güvenilirliğin sağlanması açısından da önemlidir (Yıldırım ve Şimşek, 2004:91). Bu çalışmada bu hususa dikkat edilmiştir. Ders kitaplarından elde edilen bulgular doğrudan alıntı şeklinde verilmiş ve değerlendirmeler bu örneklerle dayandırılmıştır.

Araştırmanın hedefi nicel bir durum değerlendirmesi yapmak değil, konuyu derinlemesine incelemek olduğu için incelenecek kitap sayısı sınırlı tutulmuştur. İlköğretim 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler dersleri için birer kitap (Polat ve ark. 2008; Tüysüz ve Yıldırım, 2006), ortaöğretim 9. ve 10. sınıf tarih dersleri için birer kitap (Cazgır ve ark. 2009; Okur ve ark., 2009) olmak üzere toplam dört ders kitabı araştırma kapsamında incelenmiştir.

Bu ders kitapları 2009-2010 öğretim yılında kullanılan kitaplar arasından seçilmiştir. Sosyal bilgiler derslerinde, MEB Yayınlarının yanı sıra özel yayınevlerinin ders kitapları da kullanılmaktadır. Hem MEB Yayınlarından (Polat ve ark. 2008), hem de özel yayınevlerinden (Tüysüz ve Yıldırım, 2006) birer ders kitabı örneği çalışma kapsamına alınmıştır. Ortaöğretimde ise 2007 yılında başlayan program değişikliği sonrasında, ders kitapları sadece MEB Yayınları tarafından hazırlanmaktadır. İncelenen kitaplar yeni müfredat programları kapsamında hazırlanmıştır. Ders kitaplarında yazarların

uzmanlık alanları ve çalıştıkları kurumlar belirtilmemiştir. Ancak hepsinin ilk ve ortaöğretim kurumlarında çalışan öğretmenler olduğu anlaşılmaktadır.

Bulgular ve Değerlendirme

Genel olarak değerlendirildiğinde, araştırma kapsamında incelenen ders kitaplarının kurgusal metin kullanımı açısından ortak noktaların yanı sıra, bazı farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Kurgusal metinler ders kitaplarında çok yoğun bir biçimde kullanılmamaktadır. İncelenen 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında sırasıyla 5 ve 7, ortaöğretim 9. ve 10. sınıf tarih kitaplarında ise sırasıyla 6 ve 14 adet metin yer almaktadır. Ders kitaplarında kurgusal anlatımın temel bir yöntem olmaktan çok, yardımcı bir tür olarak benimsendiği söylenebilir. Kitaplarda yer alan metinlerin uzunluğu oldukça farklılık göstermektedir. Kısa bir paragraf uzunluğunda olanlar olduğu gibi, bir sayfayı geçen metinler de bulunmaktadır. Büyük çoğunluğunun yarım sayfa civarında olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, incelenen ders kitaplarında kurgusal metinlerin nicel olarak önemli bir yer tutmadıkları görülmektedir. Ancak bu durum bu metinlerin önemini ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü bu metinler Türkiye’de tarih öğretiminde bugüne kadar kullanılmayan yeni bir anlatım dili ve yöntemi getirmektedir.

Ortaöğretim tarih ders kitaplarında (Cazgır ve ark. 2009; Okur ve ark., 2009) kurgusal metinler bir kahramanın ağzından anlatı ve karşılıklı konuşma (diyalog) olmak üzere iki farklı şekilde düzenlenmektedir. Sosyal bilgiler ders kitaplarında (Polat ve ark. 2008; Tüysüz ve Yıldırım, 2006) ise birkaç istisna dışında bu metinler anlatı biçiminde hazırlanmıştır. Ortaöğretim tarih ders kitaplarında diyalog biçiminde verilen metinler genellikle drama etkinliği olarak düzenlenmektedir. Bu metinlerle birlikte yer alan yazılı açıklamalarda drama etkinliği her zaman açık bir şekilde belirtilmese de, metinler ‘*Canlandırma*’ başlığı altında veya tiyatro sembolüyle birlikte verilmektedir.

Sosyal bilgiler kitaplarında ise kurgusal metinlerle drama etkinliğinin öngörüldüğüne dair herhangi bir açıklama verilmemektedir. Bu metinlerin çok büyük ölçüde bilgi aktarmaya yönelik olduğu görülmektedir. Aslında ortaöğretim tarih ders kitaplarında da bilgi verme amacının ön planda olduğu gözlenmektedir. Diyaloglar biçiminde düzenlenen metinler de bile yoğun bir bilgi içeriği göze çarpmaktadır.

İncelenen sosyal bilgiler ders kitaplarında kurgusal metinlerin gerçekte tarihi kişilere ait orijinal ifadeler olmadığı ve kitap yazarları tarafından yazıldığı belirtilmemektedir. Tarih ders kitaplarında ise farklı uygulamalar görülmektedir. Bazı

metinlerde sosyal bilgiler kitaplarında olduğu gibi hiçbir açıklama yer almazken, bazı metinlerde ‘*Yazarlar tarafından düzenlenmiştir*’ ibaresi bulunmakta, bazı metinlerde ise içerik bilgisinin oluşturulmasında yararlanılan kaynağın ismi verilmektedir. Sonuç olarak, ortaöğretim tarih ders kitaplarında da, bu metinlerin gerçekte tarihi kişilere ait olmadığı ve yazarlar tarafından kurgulandığı hususunun açık ve özenli bir biçimde belirtildiği söylenemez.

Araştırmanın temel problemi açısından değerlendirildiğinde, kurgusal metinlerde anakronik bilgi ve yorum hatalarına sıklıkla düştüğü görülmektedir. Bu açıdan sosyal bilgiler ders kitapları ile tarih ders kitapları arasında belirgin bir farklılık gözlenmemiştir. Yukarıda belirtildiği gibi, ders kitaplarında anakronizm sorunu üç farklı açıdan incelenmiştir: Zaman algısı, kavramlar ve olguların yorumlanması.

Zaman Algısı

Tarih öğretiminin hedeflediği temel kazanımların birisi öğrencilerde zaman algısının geliştirilmesi ve bununla ilgili becerilerin kazandırılmasıdır (Safran ve Şimşek, 2009). İlköğretim sosyal bilgiler ve ortaöğretim tarih programlarında ‘*zaman ve kronolojiyi algılama*’, ‘*değişim ve sürekliliği algılama*’, ‘*kronolojik düşünme*’ becerilerine vurgu yapılmaktadır (MEB, 2007; 2009). Bu becerilerin geliştirilmesi için öğretim programları ve uygulamalarında zaman öğretimine yönelik konu ve etkinliklerin geliştirilmesi gerekmektedir. Yapılan araştırmalar Türkiye’de öğrencilerin zamanla ilgili kavramları öğrenmede önemli zorluklar yaşandığını göstermektedir (Demircioğlu, 2005).

Zaman algısı bir yönüyle kurgusal ve tarihseldir. Her dönemin ve her kültürün kendine ait bir zaman anlayışı vardır. Günümüzde her ne kadar evrensel bir niteliğe kavuşmuş olsa da, miladi takvim de diğer zaman kurguları gibi izafi ve tarihseldir. Dolayısıyla herhangi bir tarihi dönemde insanların tarihi olaylara bakışını doğru bir biçimde anlayabilmek için öncelikle zaman mefhumlarını göz önüne almak gerekmektedir. Ayrıca öğrencilerin zaman mefhumunu doğru bir biçimde anlamaları ve zaman algılarını geliştirebilmeleri için, tarihte insanların bu olguyu günümüzden daha farklı şekillerde algıladıklarını öğrenmeleri gerekmektedir. İncelenen ders kitaplarında, tarihi şahsiyetlerin ağzından kurgulanan metinlerde bu hususun pek dikkate alınmadığı görülüyor. Örneğin:

Miletli Tales: “*MÖ 625 yılında Milet şehrinde doğdum.*” (Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf, Okur ve ark., 2009:57)

Kaşgarlı Mahmut: “11. Yüzyılda Karahanlı şehirlerinden biri olan Kaşgar’da doğduğum için Kaşgarlı Mahmut adıyla tanırım.” (İlköğretim Sosyal Bilgiler 6, Tüysüz ve Yıldırım, 2006:114)

Miletli Tales’in MÖ’den bahsetmesi çok bariz bir anakronizm hatasıdır. Aynı şekilde Kaşgarlı Mahmut’un miladi takvimi kullanması tarihsel olarak pek olası değildir. Bu hatalar bilgi eksikliği ve özensizliğin ötesinde yazarların bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Yazarların tarihi şahsiyetlerin gözüyle olayları anlatırken, “bu şahsiyetler dönemlerini ve bu dönemin olaylarını nasıl algılıyorlardı?” sorusunun üzerinde pek durmadıkları anlaşılmaktadır.

Kavramlar ve İsimler

Kavram “bir şeyin, bir nesnenin zihindeki ve zihne ait tasarımı, [...] soyutlama yoluyla elde edilen zihinsel bir tasavvur”dur (Cevizci, 2003:226). Tarihsel bir kavram herhangi bir tarihi olguya karşılık gelse ve onu tanımlasa bile, netice itibariyle tarihinin zihninin bir ürünüdür. Dolayısıyla zaman kurgusu gibi, kavramlar da tarihseldir ve zamanla değişir.

Bugüne ait bakış açılarının geçmişe yansıtılmasının en yaygın şekillerinden birisi, tarihi olguları bugüne ait terminoloji ile açıklamaktır. Modern kavramların konu anlatımında kullanılması çoğu kez önemli bir sorun yaratmayabilir. Hatta bu belirli ölçüde gerekli bir durumdur. Tamamen tarihi dönemin terminolojisinin kullanılması öğrenciler için anlaşılması imkansız bir tarih anlatısı ortaya çıkarabilir. Ancak, eğer tarihi şahsiyetlerin gözüyle ve onların dilinden tarihi olayların anlatılması öngörülüyorsa, kullanılan terminolojiye mutlaka çok dikkat edilmesi gerekir. Çünkü kavramlar sadece bir olguyu nitelemez, aynı zamanda bir bakış açısını yansıtır.

Tarihi olguları tanımlayan kavramların yanında, adlandırmalara da dikkat etmek gerekiyor. Bu bağlamda özellikle yer isimlerinin kullanımına özen göstermek gerekmektedir. Zaman algısı gibi, mekan algısı da tarihsel süreçte devamlı bir değişim içerisinde. Herhangi bir tarihi dönemi değerlendirirken dönemin insanların mekan algılamasını da göz önüne almak gerekir. Eğer incelenen kurgu metinlerde olduğu gibi, tarihi olayları dönemin insanların gözüyle yansıtmaya gibi bir amaç güdülüyorsa bu gereklilik kati bir zorunluluk haline gelir.

Gerek kavramlar, gerekse yer isimleri açısından ders kitaplarındaki kurgu metinlerde bir çok anakronizm hatası görülmektedir. Örneğin:

Kaşgarlı Mahmut : “Orta Asya’dan göçen Türkler, kopuzu, türkülerini ve destanlarını beraberinde getirmişlerdi. [...] İpek Yolu üzerindeki şehirlerde ve yollarda kervanlarla karşılaştım” (İlköğretim Sosyal Bilgiler 6, Tüysüz ve Yıldırım, 2006:114-115)

Orta Asya ve *İpek Yolu* modern döneme ait mefhumlardır. Bu terimler Kaşgarlı Mahmut zamanında kullanılmadığı gibi, bu dönemde bunlara denk düşebilecek bir algılamaya da söz konusu değildi. *Orta Asya*’nın coğrafi bir birim olarak algılanması ve tanımlanması modern bir durumdur. *İpek Yolu*’nun tarihsel ve coğrafi bir olgu olarak tanımlanması da yine modern dönem tarihçileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Yani birçok tarihsel kavram gibi, *İpek Yolu* belirli bir tarihsel gerçekliğe dayanan, ama netice itibarıyla tarihçiler tarafından tanımlanan ve *bir tasavvur olarak* tarihi dönemin insanların algı dünyasında anlam ifade etmeyen bir kavramdır. Bu kavramın tarih yazımı ve öğretiminde kullanılması elbette normal bir durumdur. Ancak dönemin insanların bu olguyu bugünün insanları gibi algıladıklarını, bu veya buna benzer bir kavramı kullandıklarını varsaymak açık bir anakronizm hatası olur.

Ders kitaplarında tarihi şahsiyetlere kullanılan terimlerin doğru kullanım örneklerini de görmekteyiz. Bazı metinlerde özellikle yer isimleri konusunda, dönemin terminolojisinin yansıtılmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Örneğin:

Koçi Bey: “*Bunca zamandır Acem’e (İran), Nemçe’ye (Avusturya) seferler olur. Uzun sürdüğünden katiyen fayda alınamadığı gibi hazine telef olur*”. (Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf, Cazgır ve ark. 2009:92).

Ancak, bu yaklaşım sistematik ve özenli bir biçimde sürdürülmediği için aynı ders kitabı, hatta aynı metin içerisinde doğru ve yanlış uygulamaların birlikte yer aldığı görülebilmektedir. Örneğin:

Koca Yusuf Paşa (1792): “*Bu raporlarda yeniçeri ocağı ve diğer asker ocakları dedeniz Kanuni devrindeki kanunlara göre düzenlenmelidir ya da bu ocaklara Frenk eğitim-öğretim usulleri ve silahları kabul ettirilmelidir diyenler vardır. [...]*
Hünkârım! Avusturya-Rus Savaşı’ndan dönüşümde birkaç Avrupalı subayı orduyu hümayunla birlikte İstanbul’a getirmiştin. Yeni kuracağımız orduda bu subaylardan yararlanmayı uygun görürüm” (Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf, Cazgır ve ark. 2009:139)

Metinde verilen Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın Sultan 3. Selim'le konuşmasında, *Avrupalılar* için önce doğru olarak, bu dönemde kullanılan *Frenk* terimini kullanırken, metnin devamında dönemin Türkçesinde pek kullanılmayan *Avrupalı* terimi kullanılmaktadır.

Yer isimleri gibi, siyasi örgütlenmelerin isimleri de tarihsel süreç içerisinde değişebilmektedir. Tarihte kurulan devletler için günümüzde kullanılan isimlerin bir çoğu tarihçiler tarafından sonradan üretilmiştir ve o devletlerin kendi yöneticileri ve halkları tarafından kullanılan isimlerden oldukça farklıdır. Dolayısıyla dönemin şahsiyetlerinin gözüyle olaylar anlatılırken bu hususa özellikle dikkat edilmesi gerekir. Ancak ders kitaplarında bu konuda da önemli hataların yapıldığı görülmektedir. Örneğin:

Samsa Çavuş (14. Yüzyıl): “*Türkiye Selçuklu Devleti, bizim gibi boyları uc bölgelere yerleştirerek Bizans'a karşı sınırları korumak için uc teşkilatı oluşturdu.*” (İlköğretim Sosyal Bilgiler 7, Polat ve ark. 2008:58).

Türkiye Selçuklu Devleti ve *Bizans İmparatorluğu* terimleri sonradan tarihçiler tarafından üretilmiştir. Dönemin insanların bu isimleri kullanması söz konusu olamaz. Aynı şekilde *uc teşkilatı* kavramı da tarihi bir olguyu niteleyen ama netice itibarıyla modern dönem tarihçileri tarafından üretilen bir kavramdır. Burada yazar Samsa Çavuş'u konuştururken, aslında olaylara onun gözüyle değil, modern bir tarihçinin bakış açısıyla bakmakta ve günümüzün diliyle konuşmaktadır.

Sosyal bilimlerin diğer disiplinlerinde olduğu gibi, kavramlaştırma ve kavramlar tarih yazımı ve öğretiminin vazgeçilmez unsurlarındandır. Yukarıda incelenen örneklerde olduğu gibi, birçok tarihsel kavram geçmişin olgularını anlamak ve anlatmak için tarihçiler tarafından üretilmiştir. Bu kavramların tarih öğretiminde kullanılması da normal ve hatta gerekli bir durumdur. Ancak burada önemli olan, sonradan üretilen bu kavramların tarihsel gerçekliğin bizatihi kendisi olmadığı ve dönemin insanların olguları daha farklı şekillerde algıladıkları ve isimlendirdiklerinin bilincinde olmaktır.

Olgular ve Yorumlar

Yorumlama bir olgu, metin veya davranıştan anlam çıkarma, onu anlaşılır hale getirme çabasıdır. Yorum yorumlayanın dışında bir gerçekliğe dayansa bile, sonuçta onun zihninin ürünüdür (Hançerlioğlu, 2000). Yorum tarihsel anlatının vazgeçilmez bir parçasıdır. Tarihsel kanıtlar ve onlardan çıkan olgusal bilgiler tek başına geçmişin

anlaşılması için yeterli değildir. Tarihçinin açıklama ve yorumlarıyla geçmişin olguları bugünün insanı için anlaşılır hale gelir.

Ancak bu anlama ve anlatma çabasında bazı ilkelere dikkat etmek gereklidir. Her tarihi olgu ancak kendi şartları çerçevesinde anlaşılabilir. Bu şartlar göz önüne alınmadan yapılan şey “anlamak” değil, “kendine uydurma”dır (Erdoğan, 2009). Eğer tarihi olgular kendi bağlamından koparıp, günümüze ait bakış açıları ile yorumlanırsa anakronizm yanlıgıları kaçınılmaz olur. Olguların açıklanmasında, sebep-sonuç ilişkilerinin yorumlanmasında, tarihi şahsiyetlerin olgulara bakışlarının yansıtılmasında anakronik değerlendirmeler sıklıkla görülmektedir. Ders kitaplarındaki kurgusal metinlerde bu durumun örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin:

Sultan Alparslan : “Anadolu, sürüleriyle birlikte Orta Asya’dan göç eden kalabalık Türk boylarını yerleştirebileceğim en uygun yerd. Bu nedenle Anadolu’yu fethetmem gerekiyordu. [...] Kazandığım Malazgirt Zaferi’nin sonuçları çok büyük oldu. Bu zaferden sonra Anadolu kapıları Türklere açıldı ve Anadolu’nun Türkler tarafından fethi hızlandı.” (İlköğretim Sosyal Bilgiler 6, Tüysüz ve Yıldırım, 2006:118)

Sultan Alparslan : “Anadolu Türk yurdu olmalı, bu niyetimi halifeye bildireyim.” (Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf, Okur ve ark., 2009:151)

Anadolu’nun Türk hakimiyetine girmesi ve Türkleşmesi açısından Malazgirt Savaşı’nın çok önemli bir dönüm noktası olduğundan hiçbir kuşku yoktur. Sonuçları itibariyle Malazgirt Savaşı Türkiye tarihinin en önemli olaylarından birisidir. Ancak, acaba bu durum Sultan Alparslan’ın bakış açısını açıklayabilir mi?

Alparslan Fatımilerin hakimiyetindeki Mısır’a bir sefer düzenlediği sırada, İmparator Romen Diyojen’in büyük bir ordu ile Selçukluların üzerine yürümesi sonrasında, yani bir bakıma zorunlu olarak Malazgirt’te Bizanslarla karşı karşıya gelmiştir. Zafer sonrasında Bizans ordusunun bertaraf edilmesine rağmen, Sultan Alparslan Anadolu’nun fethini tamamlamaya yönelik askeri girişimde bulunmamıştır. Bu dönemde Alparslan’ın izlediği politikanın amacının Suriye, Filistin ve Mısır bölgelerindeki Müslüman devletleri kendi egemenliği altına almak olduğu anlaşılmaktadır (Merçil, 2002). Türkmen boylarının Suriye, Irak, Filistin gibi bölgelere göre daha uygun bir iklim ve bol otlak alanları sunan Anadolu’ya ilgileri aşıkarsa da, Sultan Alparslan’ın kendisinin

Anadolu'yu fethetme gibi açık bir niyet güttüğüne dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır (Bodmer, 2001).

Burada özellikle vurgulamak gerekir ki, Malazgirt Savaşı'nın Anadolu'nun Türkleşmesi perspektifinden değerlendirilmesinde herhangi bir yanlışlık söz konusu değildir. Yukarıda incelendiği gibi, tarih kaçınılmaz olarak retrospektif, yani bugünden geçmişe doğru giden bir bakışla yazılır. Herhangi bir tarihi olay daha sonraki olayların ve günümüze kadar gelen sürecin çevresinde değerlendirilir. Bu durum kaçınılmaz olduğu gibi, tarihsel sürekliliği ve gelişimi günümüze kadar getiren, geçmişi bugüne bağlayan bütünsel bir tarih yazımı oluşturmak açısından faydalı da olabilir.

Dolayısıyla burada yapılan hata, olayı sonuçları çerçevesinde değerlendirmek değil, tarihsel süreç sonunda bugün bizim sahip olduğumuz bakış açısını Sultan Alparslan'a mal etmek ve onun bu amaçla hareket ettiğini düşünmektir. Böylece sebep-sonuç ilişkisi tersyüz edilerek, aslında olay sonucunda ve uzun vadede ortaya çıkan olgunun, olayın kahramanlarını harekete geçiren saik olduğu farz edilmektedir. Öte yandan birinci örnekte kitap yazarlarının Malazgirt Savaşı'nın sonuçlarını Sultan Alparslan'a söyletmesi hatayı daha da ağırlaştırmaktadır. Çünkü Alparslan zaferden yaklaşık bir buçuk yıl sonra, yani olayın kısa vadedeki sonuçlarını bile tam olarak görmeden suikasta uğrayarak vefat etmiştir.

Bir başka örnek:

3. Selim : *“Üç kıtada büyük bir ülkeyi yönetiyorum. Ancak ülkem Avrupa devletleri karşısında siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal açıdan gerileme içerisine girdi.”* (Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf, Cazgır ve ark. 2009:119)

Osmanlı devletinin yayıldığı hakimiyet alanı tarihi bir olgudur. Ancak bu olgunun nasıl algılandığı ve yorumlandığı zamanla değişebilir. Günümüzde *“üç kıtaya yayılmış devlet”* algısı oldukça yaygın bir bakış açısidir. Ama 3. Selim ve dönemin Osmanlılarının tasavvurunda acaba hakimiyet alanları böyle mi algılanmaktaydı? Aslında aynı ders kitabında bulunan ve birinci el gerçek bir belgeden yapılan alıntıda, Osmanlıların kendi coğrafyalarını nasıl algıladıklarının bir örneği verilmektedir. Fransa Kralı 1. Fransuva'ya gönderdiği mektupta Kanuni Sultan Süleyman kendini şöyle tanıtmaktadır:

“Ben ki [...] Akdeniz'in, Karadeniz'in, Rumeli'nin, Anadolu'nun, Azerbaycan'ın, Şam'ın, Halep'in, Mısır'ın, Mekke'nin, Medine'nin, Kudüs'ün, bütün Arap

diyarının, Yemen'in, nice memleketlerin sultanı ve padişahı [...]" (Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf, Cazgır ve ark. 2009:68)

Öte yandan, 3. Selim'in ülkesinin Avrupa devletleri karşısındaki durumunu "*siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal açıdan*" değerlendirmesi bugüne ait düşünme tarzlarının tarihi şahsiyetlere mal edilmesinin bir başka örneğini teşkil ediyor. Kuşkusuz Sultan 3. Selim Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu gerilemenin farkındaydı ve sorunları farklı açılardan değerlendiriyordu. Ancak buradaki bakış açılarının sınıflandırılması ve kullanılan kavramlar (mesela *sosyal*) tamamen modern mantaliteye aittir.

Kurgusal metinlerde bilgi aktarımı amacının ön planda olmasının anakronik yorumların artmasına sebep olduğu görülmektedir. Yazarlar tarihi şahsiyetleri konuştururken, onların bakış açılarını yansıtmaktan ziyade, çoğu kez konuyla ilgili bilgi aktarmayı amaçlamaktadır. Herhangi bir tarihi olay veya olgu hakkında dönemin insanları ile günümüz arasında sadece bakış açısı yönünden değil, tarihsel bilgi açısından da farklılıklar vardır. Günümüzün tarihsel bilgisi olayların tarihsel gelişim süreci ışığında ve tarihçilerin yaptığı çıkarımlar sonucunda oluşmaktadır. Kurgusal metinlerde bugüne ait tarihsel bilginin tarihi şahsiyetlerin ağzından aktarılması birçok basit ve bariz anakronizm hatasının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Mesela:

Nizamülmülk: "*Bağdat'ta kendi adıyla anılacak olan Nizamiye Medresesini kurdum. Bu medrese tarihteki ilk üniversite olarak kabul edilir*" (Tüysüz ve Yıldırım, 2006:119)

Tales (MÖ 7. yy): "*Bence bu yol [Kral Yolu] ticari öneminden çok kültürel öneme sahiptir. Çünkü Mezopotamya ve Anadolu uygarlıkları bu yol aracılığıyla birbirlerini etkilemişler ve ilerleme kaydetmişlerdir. [...] İyonya'nın Asya'dan gelen ticaret yollarının bitiş noktası olması, İyonya'da özgürlüğün daha fazla olması, bu bölgenin ekonomik olarak gelişmiş olması kültürel açıdan gelişmeye katkı sağlamıştır.*" (Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf, Okur ve ark., 2009:57)

Yazarların Nizamülmülk ve Tales'e yaptırdıkları açıklamaların ve kullandıkları kavramların o dönemlerin bakış açısı ve bilgi düzeyini hiçbir şekilde yansıtmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Yazarlar konu anlatımı şeklinde verebilecekleri bilgileri hiçbir uyarılama yapmadan, tarihi şahsiyetlerin ağzından aktarmaktadırlar. Bu iki örnekte yazarların dönemin kişilerinin kendi bakış açılarını yansıtmaya kaygısını neredeyse hiç taşımadıkları görülmektedir.

Sonuç

Sosyal bilgiler ve tarih ders kitaplarında son dönemlerde ortaya çıkan ve tarihi olayları dönemin kahramanlarının dilinden anlatan kurgusal metinler tarih öğretiminde yeni bir yöntem ve anlatım dili getirmiştir. Ancak bu metinlerde birçok bariz ve ciddi anakronizm hatasının yapıldığı görülmektedir.

Tarihi kahramanlar konuşturulurken çoğu kez, aslında ders kitabı yazarına, yani modern döneme ait olan bakış açıları, yorumlar, kavramlar, zaman ve mekan algıları dönemin insanlarına mal edilmektedir. Bu durum sadece dilsel ve yaklaşımsal değil, aynı zamanda olgusal anakronizm hatalarının doğmasına sebep olmaktadır. Başka bir ifadeyle, tarihi olguları bugünün kavram ve yaklaşımlarıyla açıklamanın ötesinde, bu kavram ve yaklaşımları dönemin insanlarının bildiği ve kullandığı varsayılarak, tarihin olgusal gerçekliğine aykırı bir bilgi üretilmektedir.

Bugüne ait tarihsel bilgi ve yorumların geçmişe mal edilmesi, ders kitaplarındaki kurgusal metinlerde birçok yanlışlığa yol açmıştır. Zaman ve takvim algılarında tarih boyu meydana gelen değişimin doğru bir biçimde yansıtılmadığı görülmektedir. Bir diğer önemli sorun, mekan algısı ve isimlerdeki değişimin göz ardı edilmesidir. Benzer bir şekilde, siyasi birimlerin isimlendirilmesi konusunda geçmiş ile bugün arasındaki farklılıklar pek dikkate alınmamıştır.

Diğer bir sorun tarihsel olguları tanımlamak için tarihçiler tarafından üretilen *İpek Yolu* veya *uc teşkilatı* gibi bazı kavramların, o dönemin anlam ve bilgi dünyasının bir parçasıymış gibi algılanması ve tarihi şahsiyetlere kullandırılmasıdır. Bugüne ait bakış açılarının geçmişe mal edilmesiyle oluşan yanılgılar tarihi şahsiyetlerin davranış ve kararlarının altında yatan amaç ve düşüncelerin açıklanmasında da ortaya çıkmaktadır. Malazgirt Savaşı örneğinde olduğu gibi, bu durum özellikle olayların sebeplerinin açıklanmasında önemli yanılgılara sebebiyet verebilmektedir.

Araştırma bulguları ders kitaplarında bu hataların oldukça yoğun bir biçimde ortaya çıkmasının altında yatan faktörlere de ışık tutmaktadır. Ders kitabı yazarlarının sahip oldukları yetkinlik ve kitapları hazırlarken gösterdikleri özenle ilgili eksikliklerin bu hataların doğmasında oldukça önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Ancak bu durum sadece yeterlilik ve özenle değil, aynı zamanda yaklaşımla da ilgilidir. Tarihi olayları ve kişileri dönemin kendi şartları, değer yargıları, kavramları ve bakış açılarıyla yansıtma gerekliliğinin ders kitaplarında pek göz önüne alınmadığı söylenebilir. Bir diğer ifadeyle,

kitap yazarlarının “Dönemin insanları olayları nasıl görüyorlardı?” sorusunu sormadıkları ve dolayısıyla bugüne ait bakış açılarının dönemin insanlarına mal edilmemesi hususuna fazlaca önem vermedikleri anlaşılmaktadır.

Kurgusal metinlerde anakronizm hatalarının sıkça görülmesinin bir diğer sebebi, bu metinlerin asıl olarak bilgi verme amacıyla yazılmaları ve dolayısıyla yoğun bir bilgi içeriği taşımalarıdır. Bugün oluşturulan bir tarih anlatısı doğal olarak birçok yönden dönemin bakış açılarından farklılık arz etmektedir. Bu hususa dikkat etmeden, yoğun bir bilgi ve yorum içeriğini tarihi kahramanlara söyletmek çok sayıda hatanın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Öneriler

Kurgusal metinlerin mevcut sosyal bilgiler ve tarih ders kitaplarında kullanımındaki hata ve sorunlara rağmen, bu yöntem doğru bir biçimde kullanılırsa tarih öğretimine önemli katkılar sağlayabilir. Özellikle sosyal bilgiler ve tarih ders programlarında (MEB, 2007; 2009) vurgulanan “*tarihsel empati*” becerisinin kazanımına yönelik etkinliklerin geliştirilmesinde faydalı olabilir. Ayrıca drama türü etkinliklerin gerçekleştirilmesinde de kurgusal metinler kullanılabilir. Dolayısıyla bazı kurallara riayet etmek koşuluyla, kurgusal metinlerin ders kitaplarında ve genel olarak tarih öğretiminde kullanılması önerilmektedir.

Kurgusal metinlerin oluşturulmasında ders kitabı yazarlarının sahip olduğu kurgu ve yorum serbestliği tarihi roman, öykü ve tiyatro yazarlarınınkinden kadar geniş olmamalıdır. Çünkü edebi eserlerden farklı olarak, ders kitaplarının öğrencilere tarih araştırmalarına dayanan bilgiler sunma sorumluluğu ve zorunluluğu vardır. Dolayısıyla, yazılan metinlerin tarihsel gerçekliğe uygun olmasına ve özellikle de dönemin yaklaşımlarını doğru bir şekilde yansıtmasına hususi bir özen gösterilmelidir.

Mevcut ders kitaplarında gözlemlenen, kurgusal metinlerdeki yoğun bilgi içeriği ve bu yönetime konu anlatımı işlevinin yüklenmesi yaklaşımı değiştirilmelidir. Kurgusal metinler olgusal bilgileri aktarmaktan çok, dönemin insanların bakış açılarını yansıtmak için kullanılmalıdır. Bu amaçla, kurgusal metinleri konu anlatımının bir parçası olarak değil, ayrı bir öğrenim etkinliği olarak planlamak daha uygun olabilir.

Öte yandan, dönemin insanların bakış açılarının incelenmesinde öncelikle birinci el kaynaklar, yani gerçek tanıklıklar kullanılmalıdır. Bu doğrultuda kurgusal metinlerin kullanımı birinci el kaynakların kullanımının önüne geçmemeli veya yerini almamalıdır.

Kurgusal metinler zaman ve takvim anlayışlarında, mekan algıları ve isimlerinde ve siyasi birimlerin isimlendirilmesinde tarih boyunca meydana gelen değişimin öğretilmesi için kullanılabilir. Bunun için ders kitabı yazarlarının farklı dönemlerdeki algı ve yaklaşımları ve meydana gelen değişimi doğru bir biçimde yansıtması gerekmektedir. Kurgusal metinler hazırlanırken bu hususa özellikle dikkat edilmelidir.

Ders kitaplarında bu metinlerin *kurgusal* olduğu, tarihi şahsiyetlerin gerçek ifadeleri olmadığı ve kitap yazarları tarafından oluşturulduğu öğrencilerin kolayca anlayabilecekleri bir biçimde vurgulanmalıdır. Aksi takdirde öğrencilerin bu metinleri gerçek tarihi kaynaklar olarak algılaması sonucu doğabilir.

Araştırma bulguları ders kitaplarının yazımında farklı alanlardan uzmanların işbirliğinin önemini ve aksi halde ortaya çıkabilecek sorunları ortaya koymaktadır. İncelenen ders kitaplarında alan tarihçilerinin, özellikle de tarih metodolojisi uzmanlarının katkılarının eksikliği bariz bir biçimde görülmektedir. Sosyal bilgiler ve tarih ders kitaplarının hazırlanmasına diğer alanlardan uzmanlar ve uygulayıcıların yanı sıra, mutlaka bu alandan uzmanlar da katılmalıdır.

Kaynakça / References

Acar, M. ve Demir, Ö. (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Adres Yayınları.

Ata, B. (2000). Tarih Öğretiminde Bir Araç Olarak; Tarihi Romanlar. *Türk Yurdu*, no. 153-154, 158-165.

Ayverdi, İ. ve Topaloğlu, A. (2007). *Kubbealtı Lugatı Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

Bodmer, J.P. (2001). Selçuklular Anadolu'da. *Cogito*, 29, 33-46.

Bourdé, G. ve Martin H., 1997, *Les Ecoles Historiques*, Paris: Editions du Seuil.

Cazgır, V., Genç, İ., Çelik M., Genç, C. ve Türedi Ş. (2009). *Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf*. İstanbul: MEB Yayınları.

Cevizci, A. (2003). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Demircioğlu, İ. H. (2005). Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Tarih Öğretiminde Kullanılan Zaman ve Kronolojiyle İlgili Bazı Kavramları Anlama Düzeyi. *Eğitim Araştırmaları*, 19, 155-163.

- Dilek, D. ve Yapıcı, G. (2005). Öykülerle Tarih Öğretimi Yaklaşımı. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 115-130.
- Erdoğan, T. (2009). Tehlikeli Belgeler: Tarihçi Nasıl Çalışır? (I). <http://www.liberalses.com/yazar/teyfur-erdogdu/tehlikeli-belgeler-tarihci-nasil-calisir-i.aspx> (25.02.2010 tarihinde erişilmiştir).
- Fendler, L. (2008). The upside of presentism. *Paedagogica Historica*, 44(6), 677-690.
- Hançerlioğlu, O. (2000). *Felsefe Ansiklopedisi. Kavramlar ve Akımlar. Cilt 7*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kunt, M. (1995). Siyasal tarih (1300-1600). in M. Kunt ve ark., *Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti 1300-1600*, (23-144), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Le Goff, J. (1988). *Histoire et Mémoire*. Paris: Editions Gallimard.
- Merçil, E. (2002). Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi. *Genel Türk Tarihi, 3. Cilt*, (101-162). Ankara : Yeni Türkiye Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı - MEB (2007). *Ortaöğretim 9. Sınıf Tarih Dersi Programı*. <http://ttkb.meb.gov.tr/ogretmen/index.php> (24.04.2009 tarihinde erişilmiştir).
- Milli Eğitim Bakanlığı - MEB (2009). Sosyal Bilgiler 6.-7. Sınıf Programı. http://ttkb.meb.gov.tr/ogretmen/modules.php?name=Downloads&d_op=viewdownload&cid=74 (20.09.2010 tarihinde erişilmiştir).
- Moro-Abadia, O. (2009). Thinking about 'Presentism' from a Historian's Perspective: Herbert Butterfield and Hélène Metzger. *History of Science*, 47, 55-77.
- Okur, Y., Genç, İ., Özcan, T., Yurtbay, M. ve Sever, A. (2009). *Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Polat, M. M., Kaya, N., Koyuncu, M. ve Özcan A. (2008). *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7 Ders Kitabı*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Prost, A. (1996). *Douze leçons sur l'histoire*. Paris: Editions du Seuil.
- Ritter, H. (1986). *Dictionary of concepts in History*. Westport: Greenwood Press.
- Safran, M. ve Şimşek, A. (2009). Çocuklarda Zaman Algısının Gelişimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 542-548.

- Spoerhase, C. (2008). Presentism and Precursorship in Intellectual History. *Culture, Theory and Critique*, 49(1), 49-72.
- Şimşek, A. (2006). Tarihsel Romanın Eğitimsel İşlevi. *Bilig*, 37, 65-80.
<http://www.yesevi.edu.tr/files/article/20.pdf> (18.09.2010 tarihinde erişilmiştir)
- Tosh, J. (2008). *Tarihin Peşinde*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tüysüz, S. ve Yıldırım, Ş. (2006). *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6*. Tuna Matbaacılık: Ankara.
- Verbeeck, G. (2006). Anachronism and rewriting of history: the South Africa case. *The Journal for Transdisciplinary Research in South Africa*. 2(1), 181-200.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2004). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.